
ENERGY VULNERABILITY OF PENSIONERS IN SLOVAKIA

Aneta Kudolániová¹

Abstract

The current increase in prices (2022) in the European energy markets and its supply concerns hinder access to affordable energy. This paper aims to find out what everyday challenges households of pensioners face while considered the most energy vulnerable group in Slovakia. The theoretical framework is based on “energy culture” according to Stephenson et al. (2015). The paper uses a “bottom-up” approach by conducting 10 semi-structured interviews with energy vulnerable households of pensioners in Slovakia to capture their lived experiences. Analysis of the data points to systematic forces that drive energy poverty in Slovakia and shows that households of energy vulnerable pensioners have resigned towards solving their situation and therefore are not visible to policymakers. Moreover, the ambition of the paper is to contribute to the development of more effective policies and measures in Slovakia that are in accordance with the current EU objectives to protect vulnerable consumers.

Keywords

Energy vulnerability, Energy culture, “Bottom-up” approach, Households, Pensioners

I. Úvod

Energetická chudoba sa v posledných rokoch stáva čoraz viac prioritnou témou nielen v akademickej sfére, ale i v tej politickej. Spolu s energetickou bezpečnosťou a zmenou klímy predstavuje jednu z výziev nadchádzajúcej energetickej transformácie. Politiky zamerané na implementáciu prechodu na udržateľný dopyt a ponuku energetických služieb by sa mali zaoberať aj ich vplyvom na sociálnu nerovnosť, zvlášť k prístupu a spotrebe energií. (Bartiaux et al., 2019)

Európska únia si uvedomuje problém energetickej chudoby v rámci energetickej transformácie a potrebu riešení jej dopadov vyzdvihuje aj v Európskej zelenej dohode. Viac ambiciózne sa to snaží adresovať napríklad skrze legislatívny balíček „Clean Energy for All Europeans“, ktorý navrhuje opatrenia na zmiernenie dopadov energetickej chudoby ako súčasť politík energetickej efektívnosti. Je však dôležité, aby každý členský štát zohľadnil svoje odlišné ekonomické, politické a sociálno-kultúrne podmienky ovplyvňujúce energetickú spotrebu obyvateľov. (Palma a Gouveia, 2022) Vláda SR sa počas rokov 2020-2024 zaviazala k riešeniu energetickej chudoby. Doteraz však absentuje jasná definícia, podpora či konkrétne iniciatívy zo strany štátu. (Dokupilová, Gerbery a Filčák, 2020). Súčasný rast cien energií na európskych trhoch má vplyv aj na energeticky zraniteľné domácnosti. Upadnutiu do energetickej chudoby na Slovensku je zvlášť vystavená najrizikovejšia skupina

¹ Aneta Kudolániová, Masaryk University, Faculty of Social Studies, Joštova 218/10, 602 00 Brno, Czech Republic, a.kudolaniova@gmail.com

dôchodcov. Cieľom článku je zistiť akým každodenným výzvam čelia energeticky zraniteľné domácnosti dôchodcov na Slovensku, či sa s nimi vedia vysporiadať, a aké bariéry im bránia v zmene ich stavu. Zameraním sa na konkrétnu skupinu dôchodcov sa zužuje komplexný koncept energetickej zraniteľnosti, a tak umožňuje detailnejšiu analýzu špecifickej skupiny zraniteľných spotrebiteľov.

V existujúcej literatúre chýba pohľad na energetickú chudobu na Slovensku skrze prežité skúsenosti konkrétnych domácností. „Bottom-up“ dáta sú pri tom veľmi prospešné pri formulovaní politik, pretože zachytávajú väčšiu škálu faktorov energetickej zraniteľnosti. Indikátory zamerané len na technické aspekty energetickej zraniteľnosti nevytvárajú pre politikov dostatočný obraz. Porozumenie spôsobom spotreby energie v každodennom živote domácností môže tiež usmerniť predchádzanie úpadku do energetickej chudoby. Podľa Európskej Komisie je región strednej Európy oproti napríklad južnému regiónu, vo výskumoch presahujúcich klasické indikátory výrazne podhodnotený. Spolupráca vedeckej komunity a politikov by tak mohla vyústiť v efektívnejšiu implementáciu riešení energetickej chudoby. (Palma a Gouveia, 2022)

II. Prehľad literatúry

Existujú rôzne spôsoby a terminológia ako definovať energetickú chudobu. Bouzarovski a Petrova všetky podoby energetickej či palivovej chudoby podložili spoločnou podmienkou: neschopnosť domácnosti zabezpečiť si sociálne a materiálne nevyhnutnú úroveň energetických služieb. (Bouzarovski a Petrova, 2015)

Európska Komisia považuje nízky príjem, vysoké náklady na energiu či bývanie v obydliach s nízkou energetickou účinnosťou za hlavné prvky spôsobujúce energetickú chudobu. (CoM, 2016) Energetická zraniteľnosť poukazuje na faktory, ktoré vedú k vzniku energetickej deprivácie jednotlivcov či domácností. Na rozdiel od energetickej chudoby je tento stav premenlivý a môže byť vnútornou, alebo vonkajšou zmenou v infraštruktúrnych, sociálnych, politických či ekonomických okolnostiach ukončený a naopak. (Bouzarovski, 2018, 18-22; Middlemiss a Gillard, 2015)

Doposiaľ zavedené politiky sa buď zaoberajú zlepšením energetickej efektívnosti, alebo krátkodobými riešeniami. (DellaValle, 2019) Energetickú chudobu popisujú skôr ako štatistický problém s technologickými riešeniami. (Longhurst a Hargreaves, 2019) V literatúre je energetická zraniteľnosť vnímaná ako sociálne a priestorovo variabilná, čo sa v politikách neodráža. (Robinson Lindley a Bouzarovski, 2019; Bouzarovski a Thomson, 2015; Walker a Day, 2012; Filčák a Živčič, 2017) Ak by sa politiky zamerali na konkrétne regióny a miesta či dokonca sociálne skupiny je väčšia šanca zachytiť ich špecifické potreby, ktoré zostávajú zanedbané. (Walker a Day, 2012; Bouzarovski a Petrova, 2015; Bouzarovski a Thomson, 2015) Energetické potreby domácností sú založené na

subjektívnych variabilitách, a preto by mali byť politiky sústredené na konečné použitie energetických služieb spotrebiteľmi. (Bouzarovski a Petrova, 2015; Bouzarovski a Thomson, 2015) Zohľadnenie týchto faktorov je však komplikované, pretože sa jedná o súkromný a dynamický stav, ktorý je kultúrne a sociálne určený s obmedzenou dostupnosťou údajov. Zároveň neexistuje spoločná definícia EÚ štátov či zhoda na použití indikátorov. (Thomson et al., 2017; Bouzarovski a Thomson, 2015; Fizaine a Kahouli, 2019)

Dokupilová a kol. označuje používanú definíciu energetickej chudoby na Slovensku za nedostatočnú, pri čom jej zmena by umožnila lepšiu aplikáciu verejných politík v praxi. Zároveň vyzdvihuje potrebu pre ciele verejné politiky a ciele podporu pri zlepšení energetickej efektívnosti. Riešenia slovenskej legislatívy a praxe sú cenové regulácie cien dodávok plynu a elektriny, zatiaľ čo ostatné aspekty zraniteľnosti zostávajú zanedbané. (Dokupilová, Gerbery a Filčák, 2020)

V tomto článku je použitý prístup „bottom-up“, ktorý umožňuje lepšie zachytenie komplexnosti problémov energeticke zraniteľných domácností. Sústreď sa na správanie domácností a ich konkrétne prežité skúsenosti, ktoré sú v sú dominantných politikách prehliadané. (Longhurst a Hargreaves, 2019; Middlemiss a Gillard, 2015) Najvplyvnejší výskum pochádza od Middlemiss a Gillarda, ktorí na základe šiestich výziev určujú, akým problémom zraniteľné domácnosti čelia: kvalita obydla, dodávky a ceny energií, stabilita príjmu, nájomné vzťahy, sociálne vzťahy v domácnosti i mimo nej, a zdravotný stav jej členov. Princíp *multi-dimensionality* poukazuje na fakt, že odlišnosť jednotlivcov a ich podmienok vytvára odlišné potreby. (Middlemiss a Gillard, 2015)

Použitie konceptu energetickej zraniteľnosti zahŕňa širšiu škálu prvkov ako zvyčajne používaná úzka triáda, a tak umožňuje zachytiť domácnosti, ktoré by boli inak vynechané. Jedná sa napríklad o potrebu nadpriemerného využitia energie, zhoršené životné podmienky, nedostatok sociálnych vzťahov či zaužívané praktiky. (Robinson, Lindley a Bouzarovski, 2019; Thomson et al., 2017) Väčší význam sa použitím „bottom-up“ pripisuje subjektívnym skúsenostiam, ktoré slúžia ako základ porozumenia toho, ako sa domácnosti do stavu zraniteľnosti dostanú. (Longhursts a Hargreaves, 2019) Kvalitatívny výskum založený na každodenných skúsenostiach domácností je opak doterajších snáh definovať problém energetickej chudoby pomocou makroekonomických ukazovateľov. (Middlemiss a Gillard, 2015) Väčšina národných stratégií o energetickej chudobe vychádza z indikátorov EU-SILC (European Union - Statistics on Income and Living Conditions), ktoré však nepredstavujú komplexný prístup k vybranej problematike keďže nezachytávajú všetky aspekty energetickej zraniteľnosti. (Palma a Gouveia, 2022). Prístup „bottom-up“ umožňuje pozorovať a popisovať energetickú zraniteľnosť zo širšej perspektívy, čo môže viesť k odhaleniu nových faktorov

ovplyvňujúcich stav domácností. (Middlemiss a Gillard, 2015) Na Slovensku zatiaľ tento typ výskumu neprebehol.

Viacerí autori považujú zdravotné a psychické problémy za negatívne následky energetickej chudoby. (Bartiaux et al., 2018; DellaValle, 2019; Middlemiss et al., 2019; Robinson, Bouzarovski a Lindley, 2018; Bouzarovski a Petrova, 2015) V zimných mesiacoch pozorujeme zvýšenie úmrtnosti kvôli chladným domovom, a to zväčša u starších ľudí. (Robinson Lindley a Bouzarovski, 2019; Walker a Day, 2012) Podmienky týchto domácností zároveň neumožňujú aktívnu účasť v spoločnosti. (Bouzarovski a Petrova, 2015) Celkovo to vedie k psychickej záťaži a neustálym praktickým ťažkostiam v bežnom živote. (Bartiaux et al., 2018; Mould a Baker, 2017) Longhurst a Hargreaves navyše prišli s tvrdením, že emócie jednotlivcov môžu prispievať k energetickej zraniteľnosti a tiež ju ovplyvňovať. (Longhurst a Hargreaves, 2019)

Zistiť rozsah a štruktúru energetickej chudoby je dôležité, pretože rozhodujú o nákladoch na riešenia. Na Slovensku sú najzraniteľnejšou skupinou dôchodcovia. Ovplyvnení sú faktormi ako životný cyklus, príjmy a zloženie domácnosti. (Filčák a Dokupilová, 2019; Chai et al., 2021)

Filčák a Dokupilová zistili, že Slováci platia svoje účty za energie aj napriek tomu, ak tieto výdavky pokrývajú veľkú časť ich príjmu. (Filčák a Dokupilová, 2019) Slovensko patrí ku krajinám EÚ s nižším príjmom svojich obyvateľov a ich štruktúra výdavkov sa od ostatných európskych krajín odlišuje. Práve dôchodcovia sa potýkajú s proporčne najvyššími výdavkami na energie. (Gerbery a Filčák, 2014) Sociálno-demografické okolnosti dôchodcov spôsobujú zvýšenú fyziologickú potrebu energetických služieb, čím sa ich silno dotýkajú zmeny v ich cenovej dostupnosti. (Robinson, Bouzarovski a Lindley, 2018; Bouzarovski a Petrova, 2015; Walker a Day, 2012) Zároveň často žijú sami, trpia chorobou, alebo zdravotným postihnutím. (Robinson Lindley a Bouzarovski, 2019) Zdravotné problémy spojené s energeticou zraniteľnosťou sa intenzívnejšie prejavujú so zvyšujúcim vekom. Nedostatočne vyhriate obydlie vystavuje starších ľudí riziku zvýšeného krvného tlaku a zrážanlivosti krvi, ktoré môžu prerásť do kardiovaskulárnych a respiračných problémov. (Chad a Walker, 2016; Valente et al., 2021)

Problém platenia energetických účtov sa môže prejaviť v uprednostnení energie pred inými základnými výdavkami či dokonca následnému zadlženiu. Často sa jedná o heat-or-eat dilemma, teda rozhodovanie sa medzi zabezpečením si energií alebo jedla. Neschopnosť dovoliť si nákup výživného jedla má potenciál viesť k potravinovej neistote jednotlivcov. (Walker a Day, 2012; Valente et al., 2021; Bartiaux et al., 2018)

V poslednej dobe sa výskum posunul od zamerania sa výhradne na zdravotné problémy starších ľudí aj na ich osobné skúsenosti, a ako sa snažia s ich situáciou vysporiadať. (Chard a Walker, 2016; Willand et al., 2017; Valente et al., 2021) Chard a Walker z rozhovorov určili štyri stratégie na šetrenie energie voči teplu: skrátenie času a nevykurovanie niektorých miestností, alternatívny typ vykurovania, teplejšie obliekanie a prispôsobenie denných aktivít. Typy stratégií sa kvôli viacrozmernej povahe energetickej zraniteľnosti však líšia. (Chard a Walker, 2016) V literatúre sú tieto mechanizmy zobrazované ako nežiaduce snahy prispôbiť sa neuspokojivej situácii. (Willand et al., 2017; Chard a Walker, 2016)

Do akej miery domácnosti zachádzajú záleží na technických vlastnostiach vykurovania, ich osobnej definícii tepla a pohodlia najsenzitívnejšieho člena domácnosti. (Willand et al., 2017) Snahy o zníženie spotreby energií je vidieť zvlášť u elektriny, skvapalneného ropného plynu a vody. (Yip et al., 2020) Prejavuje sa to obmedzovaním doby osvetlenia, používaním spotrebičov či zohrievaním vody. (Bouzarovski a Thomson, 2015)

Zraniteľné domácnosti označené ako energeticky neefektívne majú najmenej možností ako zmeniť svoju situáciu. Zvyčajne žijú v zhoršených podmienkach obydli a nedisponujú dostatočnými zdrojmi na implementovanie technických opatrení na úsporu energie. (Walker a Day, 2012; Willand et al., 2017) Chudobnejšie domácnosti často musia na zabezpečenie energie vynahradiť viac financií ako tí s lepšou finančnou situáciou. (Filčák a Živčič, 2017) Okrem toho sa dôchodcovia môžu dostať do stavu sociálneho vylúčenia. Nedostatok financií im neumožňuje účasť na sociálnych aktivitách či pozvanie návštevy do svojho obydli. (Valente et al., 2021) Výskum o tom, do akej miery majú tieto domácnosti možnosť zmeniť svoju situáciu je však limitovaný. (Middlemiss a Gillard, 2015) Zároveň zraniteľné domácnosti často zľahčujú svoje problémy a naďalej sa vystavujú rizikám s nimi spojenými. (Chard a Walker, 2016)

Ambíciou tohto článku je v rámci výskumu energetickej chudoby na Slovensku prispieť použitím „bottom-up“ prístupu k lepšiemu porozumeniu toho, ako sa energetická zraniteľnosť dôchodcov prejavuje z pohľadu dotknutých domácností, keďže doposiaľ sa literatúra venuje len teoretickej rovine.

III. Teoretický rámec

Teoretický rámec tohto článku vychádza z novozélandského výskumu od Stephenson a kol., ktorý používa multidisciplinárny prístup k porozumeniu správania subjektov (jednotlivec, domácnosť, podnik, sektor) v energetickom systéme s ambíciou identifikovať možnosti na zmenu správania. V roku 2009 vyvinul tím zložený z oblastí fyziky, ekonómie, práva, psychológie a sociológie, rámec pre analýzu energetických kultúr. (Stephenson et al., 2015) Vo svojich výskumoch prišli s tvrdením, že správanie v energetickom sektore je ovplyvnené vzájomne prepojenými interakciami medzi normami, materiálnymi faktormi a zvyklosťami subjektu, a to v širšom kontexte externých vplyvov. (Stephenson et al., 2010; Stephenson et al., 2015)

Normy sú zdieľané presvedčenia o tom, ako sa jednotlivci správajú v danom kontexte. Skrze energetické kultúry sú vnímané ako očakávania a aspirácie jednotlivcov či domácností voči ich spotrebe energií. (Stephenson et al., 2015) Vzťahujú sa k dosiahnutiu žiadaného materiálneho zabezpečenia, ktorým súčasne nedisponujú. To znamená, že ovplyvňujú ako domácnosť využíva energiu, a tiež zobrazujú ako domácnosť svoju aktuálnu situáciu vníma.

Materiálne faktory zahŕňajú stav budovy, okolitú infraštruktúru a objekty - technológie a spotrebiče využívajúce energiu. Tieto faktory majú priamy vplyv na termálny komfort v domácnosti, napr. nedostatočná izolácia obydľia alebo energeticky neefektívne spotrebiče zvyšujúce energetickú spotrebu sťažujú jeho zateplenie. (McKague et al., 2018)

Zvyklosti sú každodenné aktivity členov domácnosti – či už rutinné, alebo občasné. Silno sú prepojené s normami, ktoré formujú čo považujú jednotlivci za vhodné aktivity a ako reagujú na vzniknuté situácie. Napríklad obliekanie viacero vrstiev kvôli udržaniu tepla, pokladanie pokrývky na hrniec počas varenia, aby sa zamedzila zvýšená vlhkosť v dome, alebo zaťažovanie závesov kvôli udržaniu tepla. Zároveň sú prepojené s materiálnou kultúrou, ktorá sa môže prejaviť napríklad pri stratégii vytápania, ktorá sa bude líšiť u domácností vlastniacich krb oproti vlastneniu len plynového vytápania. (Stephenson et al., 2015; McKague et al., 2018)

Kombinácia noriem, materiálnych faktorov a zvyklostí vytvára zaužívané vzorce správania v energetickom systéme. Ak by malo prísť k zmene tohto správania, musel by sa zmeniť jeden alebo viac komponentov, čo by následne ovplyvnilo všetky ostatné a prišlo by k vytvoreniu nových vzorcov. Energetické kultúry tak nie sú vnímané len samostatne, ale ako navzájom prepojené interagujúce systémy. (Barton et al., 2013)

Celkovo sú tieto systémy výsledkom externých vplyvov, ktoré sú mimo priamu kontrolu domácností. Napriek tomu výrazne ovplyvňujú vzorce správania - môže dôjsť k „uzamknutiu“ vzorcov,

vytvoreniu odporu voči akejkol'vek zmene, či naopak podnieteniu prijatia nového správania. Hranice medzi energetickými kultúrami a externými vplyvmi sa medzi domácnosťami značne odlišujú a závisia aj od možnosti aktéra konať vo svojej situácii nezávisle. V kontraste sú vlastníci bývania, ktorí môžu voľne upravovať fyzické aspekty obydli a naopak nájomníci, ktorých rozhodnutia sú značne limitované prenajímateľom. (Stephenson et al., 2015) Normy oboch skupín sú však ovplyvnené výchovou, vzdelaním či demografiou; materiálna kultúra zasa príjmom, reguláciami, dostupnosťou technológií a dotáciami; zvyklosti cenou energií, prijatými politikmi, dotáciami, informačnými kampaňami, alebo širšími sociálnymi normami. (Stephenson et al., 2010)

Dôležitú rolu v kontexte energetických kultúr zohrávajú aj motivácia a bariéry k zmene a podpora poskytovaná domácnostiam. Motivácia má značný vplyv na zmenu vzorcov správania – napríklad, ak je domácnosti poskytnutá finančná podpora, členovia musia mať motiváciu ju akceptovať. Ovplyvňujú ju aj normy – ak si sú členovia vedomí zdravotných dopadov či vysokých cien, tak môžu získať motiváciu k zmene. V tomto prípade však môžu nastať bariéry (vychádzajúce z noriem, materiálnej kultúry, zvyklostí, externých vplyvov), ktoré zmenu zamedzia. Napríklad pri externých vplyvoch sa jedná o nízky plat, nedostatočné dotácie, alebo regulácie; pri normách o nedostatok informácií o možnostiach zlepšenia energetickej efektívnosti. Limitujúci faktor bariér sa však dá prekonať poskytnutou podporou domácnostiam, a tak umožniť zmenu správania. Podpora sa prejavuje napríklad poskytnutím financií od rodiny, umožnením nových informácií skrze priateľov či kampaň o energetickej chudobe, a podobne.

Energetická kultúra domácnosti zasadená do rámca vzájomne prepojených noriem, materiálnych faktorov, zvyklostí a externých vplyvov, formuje správanie jej členov a ich zraniteľnosť voči energetickej chudobe. Teoretický rámec pre analýzu energetických kultúr poskytuje holistický pohľad na širšiu škálu variabilít ovplyvňujúcich energetickú zraniteľnosť a ich spoločnú interakciu. (McKague et al., 2018) V článku je použitý na formovanie otázok pre respondentov a zároveň slúži na interpretáciu získaných dát.

IV. Výskumné otázky a cieľ článku

Článok sa pomocou „bottom-up“ prístupu a využitím rámca energetických kultúr snaží zodpovedať hlavnú výskumnú otázku:

- Akým každodenným výzvam čelia v súčasnosti energeticky zraniteľné domácnosti dôchodcov na Slovensku?

Vedľajšie výskumné otázky:

- Snažia sa domácnosti vysporiadať s energetickou zraniteľnosťou – ak áno, akým spôsobom?
- Aké faktory bránia energeticky zraniteľným domácnostiam zmeniť ich aktuálny stav?

Cieľom článku je pomocou „bottom-up“ prístupu spoznať každodenné problémy energeticky zraniteľných domácností dôchodcov na Slovensku, a to v kontexte súčasnej energetickej krízy. Zároveň zistiť, aké faktory zabraňujú domácnostiam zmeniť ich stav, a či sa snažia o riešenie svojej situácie.

V. Metodológia

V článku bol použitý kvalitatívny zber dát uskutočnený skrze 10 pološtruktúrovaných rozhovorov s 10 rôznymi domácnosťami energeticky zraniteľných dôchodcov. Rozhovory prebiehali medzi 16. až 30. marcom 2022, s časovou náročnosťou 30 – 80 minút. Otázky boli zamerané na osobné údaje o respondentoch, na ich domácnosť a každodenný život, skúsenosti a očakávania v kontexte využívania energetických služieb.

Pre tento typ výskumu bol zvolený pološtruktúrovaný rozhovor, keďže umožňuje určitú voľnosť odpovedí pre respondentov, ale v rámci stanovených bariér teórie. Dôležité je aktívne načúvať a klásť doplňujúce otázky. (Given, 2012) Výber tejto stratégie umožňuje vidieť energetickú zraniteľnosť a jej príčiny a dopady skrze pohľad dotknutých domácností. Zobrazuje ako tieto domácnosti svoj stav vnímajú, či a ako sa snažia svoju situáciu riešiť. Zároveň poukazuje na brániace faktory k zmene stavu alebo naopak ich uľahčujúce okolnosti.

Rozhovor sa začal otázkami o súčasnom dianí, kedy mal respondent priestor vyjadriť sa k vplyvu zmien na energetických trhoch na svoju vlastnú domácnosť. Nasledovalo predstavenie základných údajov o domácnosti. Jadro rozhovoru tvorili 4 okruhy vychádzajúce z teoretického rámca energetických kultúr – materiálne faktory, normy, zvyklosti, externé faktory, motivácie a bariéry. Detailnejšie informácie o respondentoch sú zhrnuté nižšie v tabuľke 1.

Výber respondentov spočíval v oslovovaní neziskových organizácií a projektov zameraných na energetickú chudobu, charít¹ a obecných úradov. Spolupráca prebiehala primárne s charitami, ktoré sa mimo podpory pre jednotlivcov a rodiny v núdzi, venujú aj pomoci seniorom (napr. poskytovaním potravinových balíčkov). Sociálni pracovníci boli telefonicky informovaní o výskume a následne požiadaní o oslovenie potenciálnych respondentov. Deväť rozhovorov prebehlo v domácnostiach respondentov. Rozhovor s Helenou sa uskutočnil v aute pred jej domom kvôli neistote ohľadom rozhovoru a všeobecnému nepozývaniu cudzích ľudí do svojho domova. Pri všetkých respondentoch bola zachovaná anonymita, v rámci ktorej im bolo zmenené meno. Rozhovory boli so súhlasom nahrané a následne prepísané. Za žiaden z nich nebola poskytnutá finančná odmena, či jej akákoľvek iná forma.

Proces kódovania prebiehal s vzhľadom na efektívnosť a veľkosť vzorky bez pomoci programu. Výrokom z prepísaných rozhovorov boli induktívne priradené kódy, ktoré boli zlúčené do širších kategórií s cieľom nájdenia nadradených kategórií. Elementy teoretického rámca energetických kultúr tak boli deduktívne priradené k odlišným kategóriám. S časovým odstupom min. týždňa boli rozhovory znovu prečítané a kódy prípadne upravené. Následne bola použitá metóda iteratívneho čítania rozhovorov v snahe o presnosť priradenia elementov energetických kultúr. (Saldaña, 2009)

Limitáciou výberu pološtruktúrovaných rozhovorov je, že získanie relevantných dát závisí na schopnostiach osoby vedúcej rozhovor porozumieť, interpretovať a adekvátne odpovedať na poskytnuté informácie. Jedná sa teda o kolaboráciu medzi oboma stranami, kedy je dôležité načúvať a vzbudiť dôveru u respondenta. (Given, 2012) Osoba vedúca rozhovor sa so zámerom obmedzenia tejto limitácie držala teórie o vedení výskumného rozhovoru. Následne bol s cieľom zníženia subjektivity výskumníka uskutočnený dodatočný rozhovor so sociálnou pracovníčkou z charity, ktorá spolupracovala na výbere respondentov. Sociálna pracovníčka potvrdila závery výskumu a súhlasila s výzvami pre energeticky zraniteľných dôchodcov, s ktorými udržiava kontakt skrze charitu.

Za ďalšiu limitáciu výskumu by bolo možné považovať vzorku respondentov. Všetci respondenti žijú v domácnosti sami. Dokupilová a kol. vyzdvihujú, že práve jednočlenné domácnosti starších ľudí musia vynahradiť zo svojich príjmov na energie výrazne väčšiu časť ako domácnosti dvoch a viacerých osôb, čo zo samostatne žijúcich dôchodcov robí najrizikovejšiu skupinu. (Dokupilová, Gerbery a Filčák, 2020) Zároveň by sa dalo debatovať o tom, že väčšinu vzorky tvoria ženy. V literatúre sa objavuje aj rodová dôležitosť u energeticky zraniteľných dôchodcov. Ženy v dôchodkovom veku sú v rozvinutých ekonomikách považované za viac náchylné voči dopadom

¹ Napríklad farské charity pod záštitou Bratislavská arcidiecézna charita.

energetickej chudoby ako muži. Okrem toho, že demograficky je väčšia pravdepodobnosť, že v dôchodkovom veku zostane samotných viac žien, ich dôchodok je kvôli nastaveniu trhu práce zväčša nižší ako u mužov. (Valente et al., 2021; Robinson, 2019) Samotní sociálni pracovníci považovali dôchodkyne žijúce samy za najviac ohrozenú skupinu.

Dostatočnosť desiatich rozhovorov môže byť ďalším diskutabilným bodom. Zahraničné výskumy používajúce prístup „bottom-up“ pracujú s podobným číslom vzorku – približne pätnásť. (Middlemiss a Gillard, 2015; Longhurst a Hargreaves, 2019; Chard a Walker, 2016) Nájdeme však aj výskumy s vyšším číslom respondentov, napríklad Valente a kol., ktorí sa venovali energetickej chudobe starších ľudí v Austrálii, uskutočnili 23 rozhovorov či Bartiaux a kol. uskutočnili 60 rozhovorov. Kontrast s týmto článkom je však možné pozorovať v časovom okne, kedy na získanie rozhovorov mali v prvom prípade jeden rok a v druhom štyri roky. (Valente et al., 2021; Bartiaux et al., 2019)

Tabuľka 1: Informácie o respondentoch

meno	vek	status	členovia	vlastníctvo	typ vytápania
Mária	82	vdova	1	vlastné	plyn + drevo
Silvia	85	vdova	1	vlastné	plyn
Anežka	74	vdova	1	vlastné	plyn + drevo
Helena	62	žije sama	1	vlastné	plyn
Adela	76	vdova	1	bremeno	plyn
Eva	67	žije sama	1	vlastné	plyn
Martin	83	vdovec	1	vlastné	plyn
Margaréta	80	vdova	1	vlastné	plyn
Jana	72	vdova	1	vlastné	plyn + drevo + elektrina
Peter	79	vdovec	1	vlastné	plyn + drevo

Zdroj: Vlastné spracovanie

VI. Vyhodnotenie výskumu

Všetky znaky energetických kultúr sa medzi sebou prelínali. Napriek tomu ich bolo možné zaradiť do odlišných kategórií. Bariéry a motivácie k zmene sa nachádzajú naprieč všetkými elementami energetických kultúr.

Materiálne faktory

Problémy spôsobené materiálnymi faktormi sú u starších domov respondentov očakávané. Čo sa týka vykurovania, tak väčšina respondentov nevykuruje všetky miestnosti kvôli veľkosti obydli. Pohyb obmedzili na najpotrebnejšie miestnosti ako kuchyňa a spálňa. Dvaja respondenti tak novo učinili ako priamy dôsledok minuloročného zdražovania. Stratégie vykurovania sa však líšili u tých, čo používali aj alternatívne kúrenie drevom. Bolo pre nich jednoduchšie udržiavať v dome teplotu. Máriaina stratégia je používať plyn do novembra a počas studenších mesiacov až do polovice februára zmeniť na drevo:

„Vykurujem len dve miestnosti, dolu. Keď kúrim plynom, tak mi v troch ostatných miestnostiach kúri len na minimum, aby mi nezamrzla voda a mohla by som mať tu dolu teplo. A keď kúrim krbom, tak nechávam otvorené dvere na schodisko, aby mi išlo trochu aj hore. Pohybujem sa len v dolných miestnostiach. Človek sa s tým naučí žiť.“

Ak však v domácnostiach vykurovali všetky miestnosti, tak na nižšiu teplotu ako je ich komfort, pričom ich dom bol podstatne menší. Zároveň sa objavila tendencia vypínať kúrenie počas dňa či noci, alebo ak odídu na dlhší čas z domu. Problémy s vykurovaním na dostatočnú teplotu vykazovali 7 respondenti. U Heleny a Evy to bolo spôsobené stavom obydli v podobe zlého komína a starých trubiek. U ostatných, vrátane Petra, išlo o vysoké náklady:

„Cez deň nemám plyn zapnutý, no keď klesne teplota, tak sa to automaticky zapne a dokúri. Ale večer si občas prikúrim trochu, ved' pohybujem sa len okolo tej kuchyne (kde má kachle). A keď je viac zima, tak v tých kachliach prikúrim. Keď idem treba spať, tak si dve hodiny predtým trochu zakúrim. Keby som bol viac senzitívny, bolo by to horšie. Ale som zvyknutý. Ja by som ho vytopil aj viac. Ale z dôchodku, keby som stále kúril, a že na 22 stupňov, tak by to bolo veľa peňazí. To by sa nedalo.“

Problémy s vlhkosťou a plesňami sa objavili u Anežky a Jany, a to z dôvodu nedostatočného topenia v miestnostiach. Jana si všimla ako sa pleseň a vlhkosť objaví, keď nevykuruje, a ako zasa po zakúrení drevom zmizne, alebo príde leto a steny sa vysušia.

Šiestich respondentov trápili úniky tepla skrze zle tesniace okná, dvere, podlahu, alebo kvôli nezatepleniu, a v dvoch prípadoch skrze strechu. Čo sa týka stavu domácnosti, tak boli spomenuté aj problémy ako oxidácia radiátorov, starý kotol či veľká námaha s vykurovaním v kachliach. Napriek tomu, že si starší stav obydľia členovia domácnosti uvedomovali, vyjadrili bariéry v podobe neschopnosti potrebnej renovácie kvôli vyššiemu veku, nedostatku financií, či prípadne neposkytnutej pomoci. Martin má aj nakúpenú časť materiálov na opravu strechy, ale kvôli manželkinej chorobe ju nikdy neopravil a ani už to neplánuje. Margaréta zasa zdôrazňuje okrem potreby výmeny kotla aj zaoxidované ventily:

„Ved' to je už toľko rokov, čo to kúrenie máme. Najskôr to bolo na drevo, na uhlie, no a potom prišiel plyn. Keď mi dopúšťajú vodu a chcú odvzdušniť radiátory, hovorím im, nech to nerobia na silu. Lebo sa im to utrhne a bude celá zem vody. Takže už by to potrebovalo možno všetko tu zrekonštruovať. Ale kde by som na to zobrala? Od detí pýtať nebudem. Musím sa starať.“

Pre všetkých opýtaných predstavujú náklady na energiu prakticky najväčšiu záťaž. Každý respondent však platí energetické účty včas a prioritne. Z neplatenia vyjadrovali obavy z akumulácie ceny alebo zastavenia dodávok energií, čo by vo výsledku bolo pre nich ešte horšie. Neplatenie energetických účtov je v ich okolí stigmatizované a radšej by sa viac obmedzovali a šetrili v iných oblastiach každodenného života, alebo využívali menej energetických služieb ako ich nezaplatili.

Zvyklosti

Respondenti používali rôzne metódy, akými sa vyrovnávali so vzniknutými problémami. Väčšina z nich si ako reakciu na zimu zvykla obliekať viacero vrstiev, nosiť teplejšie papuče alebo topánky, či pri zníženej aktivite používať deky. Peter si na zvýšenie komfortu ľahne na pár minút do postele pod perinu dokiaľ sa nezohreje. Objavilo sa aj presunutie postele a spanie vo vykurovaných miestnostiach. Niektorí šetrili v iných oblastiach ako pri elektrine (menej svetla, prania, televízie) alebo nastavili nižšiu teplotu vody na sprchovanie. Mária zvolila varenie na plynovej bombe namiesto plynového šporáku, keďže našla pomerný rozdiel v cene. Napríklad problém s plesňou bol vyriešený nástrekom. Úniky tepla boli vo väčšine prípadov menšieho rozsahu. Helena však riešila hneď niekoľko problémov:

„Keď to teplo uniká, tak v oknách som pozapchávala diery, kde sa dá. A keď vetrám, tak otváram skôr dvere do dvora, ale okná smerom k ulici nemôžem otvárať. (...) Skúšam všetko možné, ako sa dá. Také staré matrace tam mám, takto pri dverách ako je vchod, aby to teplo neutekalo. Teplé závesy mám na všetkých dverách cez zimu. Koberce nemám. Podlaha je ale studená, lebo tam je betón a na tom mám PVC. Normálne aj cez deň chodím v teplých topánkach. (...) Gamata ide aj v lete. To je tak studený dom, že to je normálne zapnuté, aj keď hreje menej.“

Vysoké náklady na energiu prinútili všetkých respondentov obmedzovať sa v iných oblastiach. Snažili sa tak v rámci možností riešiť svoju situáciu. Každý spomenul výrazné šetrenie ako nakupovanie potravín, drogérie či liekov v akcii a za čo najlacnejšiu cenu. Helena si občas musí vybrať či si kúpi lieky, alebo stravu. Často sa spoliehali aj na dopestovanie vlastnej zeleniny a ovocia počas sezóny. Rozpočítanie svojich financií na každý mesiac poukazuje na uvedomelosť svojej situácie. Eva si to rozpočítava na každý deň:

„Mám to jednoducho všetko rozpočítané. A keď to mám tak, že mi vychádza 5 eur na deň a náhodou sa stane, že mám vyššie výdavky, tak jednoducho na ďalší deň nejdem do obchodu a varím z toho, čo mám. A nie je to tak, že by som mrhala jedlom. Často krát jem to isté tri dni. A fakt len zaplatiť poplatky a potom strava. Na iné nezostáva. Tak akurát mi to vyjde.“

Všetci respondenti, ktorí boli v dobrom zdravotnom stave pociťovali negatívny vplyv na sociálny život. Vyjadrovali neschopnosť dovoliť si platené aktivity ako kúpele, divadlo či zájazdy. Väčšina si pozývala aj návštevy, no v tom prípade prikúrili na vyššiu teplotu. V dvoch prípadoch si respondenti ľudí do vnútra veľmi nepozývali. Podľa Adely môžu serióznejšie problémy s nedostatkom energií ovplyvniť aj psychické zdravie.

Normy a ašpirácie

U energeticky zraniteľných domácností môžeme sledovať dopady zraniteľnosti na ich normy a ašpirácie. Respondenti hovorili o nutnosti šetrenia a uskromnenia sa vo svojom každodennom živote. Dvaja respondenti sa vyjadrili, že pred minuloročným zdražovaním neboli zvyknutí sa obmedzovať až do takej veľkej miery ako teraz, čím pozorujeme motiváciu k zmene správania. Keď sa však už nachádzajú v takejto situácii, tak ju všetci vnímajú ako niečo, s čím sa musia zmieriť.

Vyjadrujú sa spôsobom, že sa so situáciou naučili žiť a zatiaľ je pre nich postačujúca. Nevidia iný spôsob ako sa s ňou vysporiadať než šetriť a obmedzovať sa.

Do budúca nevidia prílepšenie, naopak majú silné obavy z budúcnosti a očakávajú neustále zhoršovanie. Pri tomto sa objavila zhoda v externej bariére, ktorou je jednomyselne pre všetkých nízky dôchodok, ktorý považujú za neadekvátny k navyšovaniu cien energií či celkovej inflácii. Nepovažujú to však za niečo, čo by sa reálne mohlo stať. Napríklad Martin to vníma takto:

„Ak budú naďalej zdražovať – čo je isté, tak budem musieť šetriť. Nič iné mi nepomôže, pretože na dôchodku mi veľa nepridávajú a inšie mi nezostane. Budem sa musieť uskromňovať. Kúrenie budem musieť vypínať, kde sa bude dať. A na strave – čo musí byť, to musí byť. Hladný nemôžem byť. Vidím, že to inak nebude. (...) Pomohlo by to navyšovanie dôchodku. O 3 eurá to je nič, to sú len reči – ale navýšenie by pomohlo.“

Navýšenie dôchodku by pre väčšinu však nutne nepredstavovalo zmeny v materiálnych faktoroch ako rekonštrukcia. Aj keď si domácnosti uvedomujú nedostatky ich obydli, pozorujeme u nich znaky rezignácie voči ich riešeniam. Presne ako Silvia, tak aj ostatní argumentujú vysokým vekom a jednoducho odložením problémov pre nasledujúcich majiteľov, ktorí sa s nimi budú vedieť vysporiadať:

„No, opraviť asi netreba nič, veď čo by sa. Kúriť môžem, to je hlavné. (...) Zateplené nemám, ani okná plastové. Ale to ja už v mojich rokoch budem dávať zateplovať? To už po mne nech si dá kto chce spraviť. Veď koľko tu už budem. Čo by som s tým robila, veď si už inšie nemôžem dovoliť.“

V lepšom stave sa snažia udržovať len to najnutnejšie. Jana sa rozhodla neriešiť problémy s plesňou a vlhkosťou inak ako postrekom, pretože jej to prišlo zbytočné, keďže ich nevyužíva a noví majitelia tomu budú vedieť jednoducho zamedziť ich vykurovaním. Pre Helenu by zasa po navýšení dôchodku bolo najdôležitejšie zdravie a návšteva zubára. Niektorí respondenti by využili aj alternatívu vykurovania. Bolo by to pre nich však príliš náročné či už zo zdravotných ťažkostí, alebo všeobecne kvôli námahe. Riešenia nedostatkov svojho obydli nepovažujú za prvoradú záležitosť kvôli veku či ich schopnostiam a možnostiam. Uvedomelosť svojej situácie teda nepôsobí ako motivácia k zmene kvôli týmto silným bariéram, ktoré jej bránia. Zároveň nenachádzajú žiadnu motiváciu sa odsťahovať. Pretože sú vlastníčkami alebo vecným bremenom svojho domu, cítia silnú citovú väzbu a potenciálne ťažkosti s odchodom. Margaréta by nechcela bývať inde, pretože vo svojom dome vyrastala a je to

jej domov. Silvia nevie ani kam inam by šla, okrem starobinca, do ktorého nechce. Helena vidí, že pre jej zhoršený zdravotný stav to nie je vôbec ideálne bývanie, ale nevidí žiadne iné možnosti. Dokiaľ to nie je najnutnejšie, tak sťahovanie respondenti nepovažujú za jednu z možností. Znovu pozorujeme určitú formu rezignácie kvôli veku a zaužívaným praktikám.

Opakovali sa aj obavy z obťažovania tých, ktorí by im mohli pomôcť, ako napríklad rodina. Ich deti a najbližší majú podľa nich svoje vlastné rodiny a s tým spojené výdavky, a nechcú im pridávať ďalšie. Súvisí to aj s odmietaním požičiavania peňazí, ktoré považujú za niečo, čo by bolo úplne poslednou možnosťou. Finančná pomoc od rodiny bola väčšinou prezentovaná ako niečo, čo v okolí nie je zaužívané, a podľa spoločenských pravidiel sa to nepatrí.

Externé faktory

Externé vplyvy pociťujú domácnosti ako z okolia blízkeho, tak aj zo vzdialeného. V blízkom okolí majú domácnosti potenciál situáciu aspoň trochu ovplyvniť. Jedná sa napríklad o vzťahy s rodinou, ktorá pre dôchodcov často predstavuje ich najbližší sociálny kruh. Pre 9 respondentov tvorí rodina dôležitý pilier v ich živote. Vyzdvihovali hlavne praktickú pomoc, čo sa týka nejakej práce okolo domu. Napríklad u Jany ide o potrebnú pomoc od syna so starosťou o drevo pri vykurovaní.

Čo sa týka finančnej pomoci, tak často spomínali, že zatiaľ to zvládajú sami a túto formu pomoci od nich nepotrebujú. Niektorí sú však toho názoru, že ak by sa situácia v budúcnosti zhoršila, tak by im boli ochotní pomôcť. Finančnú pomoc od rodiny akceptovali traja respondenti. Avšak ako Margaréta, o túto pomoc nežiadajú, čím je pre nich ľahšie ju akceptovať:

„Doteraz mi to vychádza. Ale musím povedať, že aj s pomocou detí. S ich pomocou to všetko vládzem. Treba aj je dcéra niekde v obchode, tak mi zavolá čo potrebujem a jej poviem. A keď to už prinesie, tak nepýta peniaze naspäť, a ani ich nechce zobrat'. (...) V nedeľu ma volajú na obedy alebo mi nosia občas jedlo.“

Jedine Mária nedostáva pomoc či oporu od svojej rodiny, s ktorou momentálne nemajú najlepšie pomery. Na výpomoc okolo domu jej na miesto toho občas príde suseda.

Externé vplyvy pochádzajú aj zo vzdialeného okolia. Súčasná energetická kríza negatívne vplyva na energeticky zraniteľné domácnosti, ktoré nemajú šancu situáciu nijako ovplyvniť. Všetci respondenti potvrdili, že pociťujú priamy vplyv zmien na energetických trhoch, a to formou navyšovania cien plynu. Dve z nich považujú tieto zmeny za dlhodobý trend. Väčšina respondentov začala vnímať výkyvy až v poslednom roku, ako aj napríklad Adela:

„Za minulý rok (2021) som veľa doplácala za plyn – 800 eur. A teraz mi to zdvihli. Ale bohužiaľ, musím teda šetriť. Takto sa mi to rapídne zmenilo len tento rok. Predtým nie, ani som to nepozorovala. Ale teraz tam to navyšovanie je.“

Zároveň bolo možné vidieť obavy z budúcnosti. Polovica respondentov sa vyjadrila, že ceny energií zatiaľ nie sú extrémne vysoké, ale pri ďalšom vyúčtovaní určite očakávajú ich rapídny nárast. Spolu s tým predpokladajú aj zhoršenie svojej finančnej situácie.

Žiadny z respondentov sa priamo neobrátil na pomoc od charity či neziskovej organizácie. Väčšina z nich cíti, že nemá potrebu ich zatiaľ kontaktovať. Sú však toho názoru, že tým, ktorí sú na tom horšie, poskytujú tieto organizácie pomoc. V tomto prípade ale nevedia ako konkrétne pomoc prebieha. Troch respondentov samovoľne oslovili neziskové organizácie či charity. Jedná sa hlavne o poskytovanie potravinových balíčkov. Pre Anežku to spolu s dcérou pomocou predstavovalo určité uľahčenie:

„Ja si vystačím. Ja som poskromná. Aj keď, treba dcéra ak vidí, že nemám, tak mi vždy pridá. Tak mi pomáha, keď môže. Keď príde z (krajiny pobytu) tak mi nakúpi aj trvanlivé potraviny. A pani z charity mi vždy nakúpi aj také balíčky, tak ma to poteší. Táto charita mi nosí aj zeleninu, zemiaky, cestoviny.“

Helena však vyjadrila obavy z nedostávania budúcich balíčkov z organizácie kvôli jej nepravidelnosti:

„Dostávali sme aj od neziskovky potravinový balíček. Ale ako nastal covid, tak už teraz dva roky nám nedali nič. Naposledy dali dva naraz, a hovorím, že prečo, vždy bol jeden. Vraj aj do budúca. Ale od charity (v meste) nám nosia stále zeleninu.“

Očividné bolo sklamanie zo štátneho sektoru. Svojvoľnú pomoc od štátu nepocit'uje žiaden z opýtaných. Niektorí respondenti sa pri riešení konkrétneho problému stretli skôr s byrokraciou a zdĺhavým jednaním. Padli však aj vyjadrenia o tom, ako sa obecné úrady snažia nejakou formou im prilepšiť, napríklad rozdávaním rúšok, alebo hradením autobusov na podujatia. Hodnotenie štátneho sektoru v oblasti finančnej podpory bolo však viac negatívne.

Riešenia politikov na energetickú krízu vnímajú respondenti tak, že sa dôchodcov alebo ich osobne netýkajú a považujú ich len za prázdne sľuby. Margaréta dostala príspevok za očkovanie proti COVID-19, o ktorom síce v čase očkovania ani nevedela, avšak je to pre ňu jediným príspevkom od

štátu okrem dôchodku. Tu by sme mohli sledovať určité uzamknutie vzorcov správania, kedy dôchodcovia si sami žiadať od štátu nepôjdu a zároveň ani neočakávajú splnenie sľubov politikov. Tiež nemajú prehľad o iných príspevkoch či dotáciách, a jediné finančné prilepšenie vidia vo výške dôchodku.

Dôchodcovia čelia aj nevýhodným ponukám o zmene dodávateľa, s ktorými sa väčšina respondentov niekoľko krát stretla. Kontaktovali ich aj telefonicky, aj osobne. Túto ponuku však využil len Peter, ktorý si neskôr uvedomil, že bol voči podobným ponukám varovaný:

„Zaklopal tu niekto kvôli plynu, že bude lacnejší. A keď mi to potom rozprával, zobral som to. Ale došlo mi to až potom, neskôr, že ako aj rozprávali o týchto podomových predajcoch v televízore. Mal som to od nich asi štyri roky. Ale začali posielat' rôzne papiere. A potom som si povedal, že radšej zavolám plynárom a budem to mať z jedného miesta všetko – aj plyn, aj elektrinu.“

Ostatní sa voči týmto predajcom vyjadrovali skepticky. Napriek navyšovaniu cien zostávajú u svojho dodávateľa a na iné ponuky nereagujú. Väčšinou dodávateľa nevymenili aj kvôli tomu, čo si všimli u ostatných, ako napríklad Anežka:

„Mám plyn a elektrinu u tých istých a zatiaľ som spokojná. Ja som nepreskakovala ako ostatní, čo mali potom s tým problémy a museli to znovu prepisovať, pretože im vypovedali, krachovali.“

VII. Záver

Analýza získaných dát ukazuje, že každodenné výzvy energeticky zraniteľných domácností dôchodcov nájdeme naprieč materiálnymi faktormi, zvyklosťami, normami a externými faktormi. Zasadéním do kontextu Slovenska a vybranej rizikovej skupiny dôchodcov sa potvrdili závery predošlých výskumov. Analýza dát poukazuje na problémy spôsobené v rámci domácností, ale i mimo nich, ktoré ovplyvňujú premenlivý stav zraniteľnosti a určujú jeho zotrvanie alebo opustenie. Z výskumu je zrejmé, ako súčasná situácia na energetických trhoch priamo ovplyvňuje domácnosti dôchodcov, pri čom u nich vzbudzuje veľké obavy a neistoty z budúceho vývoja.

Z výskumu je možné u skupiny dôchodcov pozorovať uvedomelosť svojej situácie. O svojej energetickej spotrebe premýšľajú s rozvahou a pristupujú k nej zodpovedne, aby energiami zbytočne nemrhali. Zároveň vykazujú známky finančnej gramotnosti ako rozpočítanie svojich financií. Avšak bariéry ako ich vek, možnosti a schopnosti, spôsobujú pretrvávanie v stave zraniteľnosti.

Respondenti upravili svoje každodenné rutiny a obmedzovali sa v rôznych oblastiach života kvôli nadmernej záťaži v podobe energetických účtov. Potvrdilo sa využívanie stratégií šetrenia energie, ktoré vo svojom výskume popísali Chard a Walker (2016): nevykurovali všetky miestnosti, zvolili alternatívne vykurovanie, obliekali si viacero vrstiev a prispôbali svoje bežné aktivity. Tiež sa potvrdil záver, že starší ľudia majú tendenciu akceptovať svoju situáciu a nezlepšovať energetickú efektivitu obydli. Respondenti o stratégiách šetrenia rozprávali ako o niečom, na čo si zvykli a považujú to za normálnu reakciu na spôsobené ťažkosti.

Záveru výskumu od Longhurst a Hagreaves (2019) sa potvrdili v tom, že emócie dôchodcov ohľadom ich pokročilého veku a pocitu potrebného zmierenia sa so situáciou, podnecujú neriešenie problémov, ktoré ich udržuujú v energetickej zraniteľnosti. Silné emócie prejavili aj k svojmu obydlíu, ku ktorému cítia citovú väzbu, čo je pre nich jeden z dôvodov brániacich v zmene bydliska.

Analýza dát podporuje tvrdenie od Walker a Day (2012), že dôchodcovia v energeticky neefektívnych podmienkach nemajú veľa možností zmeniť svoju situáciu. Stretajú sa hneď s niekoľkými bariérami, ktoré im zabráňujú v potrebnej rekonštrukcii. Pre respondentov sú najčastejšie bariéry udržuujúce domácnosti v stave zraniteľnosti nedostatočné financie, vek, alebo neposkytnutá pomoc. Prekonanie týchto bariér je však možné, ak je domácnostiam poskytnutá adekvátne podpora. Získané „bottom-up“ dáta o správaní domácností v stave energetickej zraniteľnosti sú dôležité pre tvorbu politik, keďže upozorňujú na skryté a často prehliadané problémy tohto stavu. Problematickým bodom riešenia energetickej chudoby je fakt, že je spôsobená viacerými príčinami, ktoré ťažko zachytiť v jednom indikátore. Teoretický rámec pre analýzu energetických kultúr sa svojim multidimenzionálnym pohľadom odlišuje od indikátorov zameraných len na technické či ekonomické aspekty energetickej chudoby, a naopak ponúka pohľad na aspekty sociálne a materiálne. Získané dáta zobrazujúce prežité skúsenosti domácností dopĺňajú už existujúce štúdiá o aspekty energetickej chudoby, ktoré sú možno známe, ale je zložité ich zmerať alebo kvantifikovať, či zostávajú skryté v súkromných schémach domácností.

Problematickým bodom na Slovensku je v prvom rade nedostatočná definícia energetickej chudoby. Dôležité je zhodnúť sa na efektívnej definícii, ktorá má potenciál čo najlepšie zachytiť energeticky zraniteľné domácnosti. Následne by mala viesť k cieľným verejným politikám tvorených v súlade s agendou EÚ, kedy ťažiskovým dokumentom je legislatívny balíček „Clean energy for all Europeans“. Politiky cielené na sociálne skupiny ako dôchodcovia by viedli k zachyteniu faktorov zraniteľnosti, ktoré sú pre túto skupinu typické a ponúkli by zreteľnejšie riešenia problémov, ktorým domácnosti čelia. Doteraz plánované opatrenia na Slovensku síce s cieľnými politikmi počítajú, ale absentujú konkrétne sociálne opatrenia. Ak sa politiky budú zaoberať len energetickou efektívnosťou a technickými riešeniami, narazia hneď na niekoľko bariér. Dôležitým bodom výskumu je rezignácia

dôchodcov nad problémami energetickej efektívnosti obydlia a pristupovanie k jeho nedostatkom ako k niečomu, s čím sa musia naučiť žiť.

Pri tvorbe politik sú dôležité zistenia výskumu v oblasti externých faktorov, kedy respondenti vyjadrovali sklamanie nad štátnym sektorom. Pod štátnou pomocou si však predstavovali jedine zvýšenie dôchodku. Neprejavovali informovanosť o iných spôsoboch ako dotácie, granty či iné finančné nástroje. Naopak pozitívnejšie vnímali pomoc od charít a neziskových organizácií. Pre oslovených potravínové balíčky uľahčenie ich situácie a zlepšenie ich mesačného rozpočtu. Avšak pri neoslovených boli reakcie rôznorodé. Väčšina nevedela ako pomoc od charít prebieha alebo ako o ňu žiadať. Informovanosť zraniteľných domácností je kľúčovým prvkom pri implementovaní efektívnych opatrení. Pri skupine dôchodcov by mali byť opatrenia jasne komunikované s podrobnými postupmi k získaniu finančných prostriedkov. Pri tomto netreba zabúdať na neistotu a všeobecnú nedôveru dôchodcov voči cudzím ľuďom. Využiť by sa mali rôzne energetické centrá a lokálni aktéri, ako napr. sociálni pracovníci. Celkovo by sa mal problém energetickej chudoby dostať do verejnej diskusie, a to aj na politickej úrovni. Dôsledky dobrej informovanosti a chápanosti môžeme sledovať na príklade podomových predajcov, kedy drvivá väčšina respondentov kriticky zhodnotila ich ponuku a na základe skúseností v ich okolí či predaných informácií, ju odmietli.

Z výskumu je tiež možné pozorovať neochotu pýtať sa finančnej pomoci od rodiny, štátu, alebo charít a neziskových organizácií. Súvisí to aj s tým, že väčšina respondentov nepovažovala svoju situáciu za až tak problematickú, aby museli o pomoc žiadať a vyjadrovali sa, že zatiaľ zvládajú všetko sami a veľa ľudí je na tom horšie ako oni. Znovu tu prevláda absencia motivácie k zmene. Integrácia energetických opatrení do širšej škály politik ako dôchodkové zabezpečenie alebo príspevkov na bývanie, by mohlo z časti riešiť komplikovanosť tohto problému. Znalosť pôvodu energetickej zraniteľnosti má zároveň potenciál viesť k efektívnejšej alokácii finančných zdrojov.

Článok použitím prístupu „bottom-up“ reaguje na nedostatok dát na Slovensku z pohľadu konkrétnych energeticky zraniteľných domácností dôchodcov. Nájdené závery poskytujú poznatky o systémových silách, ktoré tento stav poháňajú. Širšia analýza môže ovplyvniť percepciu toho, aký typ dát je potrebné získať na tvorbu efektívnych politik. Budúci výskum v tejto oblasti by sa mal zamerať aj na iné zraniteľné skupiny na Slovensku.

PodĎakovanie

Článok vznikol ako bakalárska práca na Masarykovej univerzite pod vedením Mgr. Hedviky Kodouskovej, PhD., ktorej patrí veľká vďaka.

Literatúra

Bartiaux, F., Vandeschrick, C., Moezzi, M., & Frogneux, N. (2018). Energy justice, unequal access to affordable warmth, and capability deprivation: A quantitative analysis for Belgium. *Applied Energy*, 225, 1219–1233. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.04.113>

Barton, B., Blackwell, S., Carrington, G., Ford, R., Lawson R., Stephenson J., Thorsnes P., & Williams J. (2013). *Energy Cultures: Implications For Policymakers*. University of Otago: *Centre for Sustainability*.

https://www.researchgate.net/publication/281445905_Energy_Cultures_Implications_for_Policymakers

Bouzarovski, S., & Thomson, H. (2018). Energy Vulnerability in the Grain of the City: Toward Neighborhood Typologies of Material Deprivation. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(3), 695–717. <https://doi.org/10.1080/24694452.2017.1373624>

Bouzarovski, S., & Petrova, S. (2015). A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty–fuel poverty binary. *Energy Research & Social Science*, 10, 31–40. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.06.007>

Bouzarovski, S. (2018). *Energy Poverty*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-69299-9>

Chai, A., Ratnasiri, S., & Wagner, L. (2021). The impact of rising energy prices on energy poverty in Queensland: A microsimulation exercise. *Economic Analysis and Policy*, 71, 57–72. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.03.014>

Chard, R., & Walker, G. (2016). Living with fuel poverty in older age: Coping strategies and their problematic implications. *Energy Research & Social Science*, 18, 62–70. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.03.004>

CoM. (2016). Access to secure, sustainable & affordable energy for all. *Eumayors.eu*. Dostupné z: <https://www.eumayors.eu/support/energy-poverty.html> (14.4.2022)

DellaValle, N. (2019). People's decisions matter: understanding and addressing energy poverty with behavioral economics. *Energy and Buildings*, 204, 109515. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2019.109515>

Dokupilová, D., Gerbery D., & Filčák R. (2020). *Energetická Chudoba Na Slovensku 2020: Od analýz k odporúčaniam pre verejné politiky*. Bratislava: *Centrum spoločenských a psychologických*

vied SAV. <https://www.prog.sav.sk/projekt/energeticka-chudoba-na-slovensku-2020-od-analyz-k-odporucaniam-pre-verejne-politiky/>

Filčák, R., & Dokupilová, D. (2019). Concept Of Energy Poverty In Slovakia. *Prognostické Práce* (Foresight, Analysis And Recommendations) 11 (1). <https://doi.org/10.31577/PPFAR.2019.11.002>

Filčák, R., & Živčič, L. (2017). Energy Poverty And Multi-Dimensional Perspectives Of Social Inequalities And Policy Challenges. *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs* 26 (1–2): 40–61. <https://www.jstor.org/stable/26591979>

Fizaine, F., & Kahouli, S. (2019). On the power of indicators: how the choice of fuel poverty indicator affects the identification of the target population. *Applied Economics*, 51(11), 1081–1110. <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1524975>

Gerbery, D., & Filčák, R. (2014). Exploring Multi-Dimensional Nature Of Poverty In Slovakia: Access To Energy And Concept Of Energy Poverty. *Ekonomický Časopis* 62 (6): 579 – 597. https://www.researchgate.net/publication/264541680_Access_to_Energy_and_Concept_of_Energy_Poverty

Given, L. (2012). Semi-Structured Interview. In *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781412963909.n420>

Longhurst, N., & Hargreaves, T. (2019). Emotions and fuel poverty: The lived experience of social housing tenants in the United Kingdom. *Energy Research & Social Science*, 56, 101207. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.05.017>

McKague, F., Lawson, R., Scott, M., & Wooliscroft, B. (2017). Understanding energy poverty through the energy cultures framework. In *Energy Poverty and Vulnerability* (pp. 33–45). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315231518-3>

Middlemiss, L., & Gillard, R. (2015). Fuel poverty from the bottom-up: Characterising household energy vulnerability through the lived experience of the fuel poor. *Energy Research & Social Science*, 6, 146–154. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.02.001>

Middlemiss, L., Ambrosio-Albalá, P., Emmel, N., Gillard, R., Gilbertson, J., Hargreaves, T., Mullen, C., Ryan, T., Snell, C., & Tod, A. (2019). Energy poverty and social relations: A capabilities approach. *Energy Research & Social Science*, 55, 227–235. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.05.002>

Mould, R., & Baker, K. J. (2017). Documenting fuel poverty from the householders' perspective. *Energy Research & Social Science*, 31, 21–31. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.06.004>

- Palma, P., & Gouveia, J. P. (2022). Bringing Energy Poverty Research into Practice. *European Commission*. https://energy-poverty.ec.europa.eu/discover/practices-and-policies-toolkit/publications/bringing-energy-poverty-research-local-practice-exploring-subnational-scale-analyses_en#description
- Porto Valente, C., Morris, A., & Wilkinson, S. J. (2022). Energy poverty, housing and health: the lived experience of older low-income Australians. *Building Research & Information*, 50(1–2), 6–18. <https://doi.org/10.1080/09613218.2021.1968293>
- Robinson, C., Lindley, S., & Bouzarovski, S. (2019). The Spatially Varying Components of Vulnerability to Energy Poverty. *Annals of the American Association of Geographers*, 109(4), 1188–1207. <https://doi.org/10.1080/24694452.2018.1562872>
- Robinson, C., Bouzarovski, S., & Lindley, S. (2018). ‘Getting the measure of fuel poverty’: The geography of fuel poverty indicators in England. *Energy Research & Social Science*, 36, 79–93. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.09.035>
- Robinson, C. (2019). Energy poverty and gender in England: A spatial perspective. *Geoforum*, 104, 222–233. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.05.001>
- Saldaña, J. (2009). *The Coding Manual For Qualitative Researchers*. London: SAGE Publications Ltd. ISBN 978-1-84787-548-8
- Stephenson, J., Barton, B., Carrington, G., Doering, A., Ford, R., Hopkins, D., Lawson, R., McCarthy, A., Rees, D., Scott, M., Thorsnes, P., Walton, S., Williams, J., & Wooliscroft, B. (2015). The energy cultures framework: Exploring the role of norms, practices and material culture in shaping energy behaviour in New Zealand. *Energy Research & Social Science*, 7, 117–123. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.03.005>
- Stephenson, J., Barton, B., Carrington, G., Gnoth, D., Lawson, R., & Thorsnes, P. (2010). Energy cultures: A framework for understanding energy behaviours. *Energy Policy*, 38(10), 6120–6129. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.05.069>
- Thomson, H., Bouzarovski, S., & Snell, C. (2017). Rethinking the measurement of energy poverty in Europe: A critical analysis of indicators and data. *Indoor and Built Environment*, 26(7), 879–901. <https://doi.org/10.1177/1420326X17699260>
- Walker, G., & Day, R. (2012). Fuel poverty as injustice: Integrating distribution, recognition and procedure in the struggle for affordable warmth. *Energy Policy*, 49, 69–75. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.01.044>

Willand, N., Maller, C., & Ridley, I. (2017). “It’s not too bad” - The Lived Experience of Energy Saving Practices of Low-Income Older and Frail People. *Energy Procedia*, 121, 166–173. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.08.014>

Yip, A. O., Mah, D. N., & Barber, L. B. (2020). Revealing hidden energy poverty in Hong Kong: a multi-dimensional framework for examining and understanding energy poverty. *Local Environment*, 25(7), 473–491. <https://doi.org/10.1080/13549839.2020.1778661>